

Edgar Morin

Etika

Naslov izvornika
Edgar Morin, La méthode 6. Éthique
© Éditions du Seuil
© hrvatskog izdanja Masmedia d. o. o.
www.masmedia.hr

Nakladnik
MASMEDIA

Urednik
Vjeran Andrašić

Izvršna urednica
Ksenija Gredelj Vargović

Lektura
Brigita Baričević

Dizajn omota
Andrija Previšić, Adverta d.o.o.

Računalna priprema teksta
Martina Mamić

Tisak
Grafički zavod Hrvatske

Edgar Morin

Etika

Prijevod
Vesna Pavković

MASMEDIA
Zagreb

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 668788

SADRŽAJ

Uvod..... 12

PRVI DIO

Misao etike i etika misli 13

1. Misao etike..... 15

Subjektivna potreba 15

Etička povezanost 18

Moralna autonomija 19

Etička modernost: veliki poremećaji 21

Etički individualizam..... 22

Kriza temeljâ etike..... 23

Regeneriranje izvora etike..... 26

2. Kozmičko ukorjenjivanje 28

Izvori povezanosti..... 28

Ljudska povezanost 32

U srcu Misterija 35

Etika povezanosti..... 36

3. Etička neizvjesnost..... 38

Načelo neizvjesnosti u odnosu intencija-akcija 38

Ekologija djelovanja..... 39

Granica predvidljivosti 40

Dvostruka i antagonistička potreba za rizikom i oprezom..... 41

*Nepoznavanje ili zanemarivanje sekundarnih štetnih učinaka
akcije koja se smatra spasonosnom*..... 41

Neizvjesnost u odnosu između cilja i sredstava 42

Mijenjanje ciljeva prema okolnostima..... 42

<i>Skretanja i obrati</i>	43
<i>Etičke kontradikcije</i>	45
<i>Suprotni etički imperativi</i>	45
<i>Etičko-politička dijalogika</i>	49
<i>Etička neizvjesnost i kontradikcija u znanostima</i>	50
<i>Etička iluzija</i>	52
<i>Unutarnja iluzija</i>	54
<i>Odgovori na neizvjesnost i kontradikciju</i>	55
<i>Zaključak: etička kompleksnost</i>	56

4. Etika misli 60

<i>Etika spoznaje i spoznaja etike</i>	60
<i>Veza</i>	60
<i>“Loše misliti”</i>	61
<i>“Truditi se dobro misliti”</i>	62
<i>Od kompleksne misli do etike</i>	64
<i>Prosvijećena/prosvjetljujuća etika</i>	66

DRUGI DIO

<i>Etika, znanost, politika</i>	67
---------------------------------------	----

1. Znanost, etika, društvo 69

<i>Znanost/tehnika/društvo/politika</i>	69
<i>Slijepa točka</i>	71
<i>Etički kompromisi</i>	74
<i>Prema reformi</i>	75
<i>Prema transformaciji ljudske prirode?</i>	76
<i>Zaključci</i>	79

2. Etika i politika 80

<i>Velike neizvjesnosti</i>	81
<i>Realizam i etika</i>	83
<i>Kriza</i>	86
<i>Ima li nade?</i>	86

TREĆI DIO

<i>Autoetika</i>	89
------------------------	----

1. Etički individualizam.....	91
2. Psihička kultura.....	93
<i>Samopropitivanje (dobro misliti o sebi).....</i>	<i>94</i>
<i>Samokritika.....</i>	<i>96</i>
<i>Psihička kultura.....</i>	<i>97</i>
<i>Etička rekurzija.....</i>	<i>98</i>
<i>Otpor moralinu (etička purifikacija).....</i>	<i>99</i>
<i>Etika časti.....</i>	<i>100</i>
<i>Etika odgovornosti.....</i>	<i>101</i>
<i>O vrlinama.....</i>	<i>102</i>
<i>Zaključak: otpor unutarnjem barbarstvu.....</i>	<i>103</i>
3. Etika povezanosti.....	104
<i>Imperativ povezanosti.....</i>	<i>105</i>
<i>Isključenje isključivanja: “priznanje” drugog.....</i>	<i>105</i>
<i>Poštovanje drugog: ljubaznost.....</i>	<i>107</i>
<i>Etika tolerancije.....</i>	<i>107</i>
<i>Etika slobode.....</i>	<i>108</i>
<i>Etika vjernosti prijateljstvu.....</i>	<i>109</i>
<i>Etika ljubavi.....</i>	<i>109</i>
4. Etika razumijevanja.....	111
<i>Spoznati nerazumijevanje.....</i>	<i>111</i>
<i>Spoznati razumijevanje.....</i>	<i>114</i>
<i>Razumijevanje ljudske kompleksnosti.....</i>	<i>116</i>
<i>Razumijevanje različitih konteksta.....</i>	<i>118</i>
<i>Spoznati nerazumijevanje.....</i>	<i>119</i>
<i>Metagledište.....</i>	<i>119</i>
<i>Pogreška.....</i>	<i>120</i>
<i>Indiferentnost.....</i>	<i>121</i>
<i>Nerazumijevanje od kulture do kulture.....</i>	<i>121</i>
<i>Obuzetost bogovima, mitovima i idejama.....</i>	<i>122</i>
<i>Egocentrizam i autocentrizam.....</i>	<i>122</i>
<i>Apstrakcija.....</i>	<i>123</i>
<i>Zasljepljenost.....</i>	<i>123</i>

<i>Strah od razumijevanja.....</i>	<i>124</i>
<i>Zastrašujući rad razumijevanja. Paradoksi i kontradikcije.....</i>	<i>125</i>
<i>Zapovijedi razumijevanja.....</i>	<i>126</i>

5. Velikodušnost i oprost..... 129

<i>Od zakona odmazde do oprosta</i>	<i>129</i>
<i>Oprost.....</i>	<i>130</i>
<i>Oklada oprosta.....</i>	<i>132</i>
<i>Politički oprost.....</i>	<i>134</i>
<i>Pamćenje i oprost.....</i>	<i>135</i>
<i>Nemogućnost oprosta i kazne</i>	<i>136</i>
<i>Samopropitivanje</i>	<i>137</i>

6. Umjetnost življenja: poezija ili/i mudrost?..... 139

<i>Dijalogika razum-strast</i>	<i>140</i>
<i>Umjetnost života.....</i>	<i>142</i>
<i>Umijeće voljenja</i>	<i>145</i>
<i>Inkorporacija znanja: umijeće življenja</i>	<i>145</i>
<i>Mudrost duha.....</i>	<i>146</i>
<i>Zaključak.....</i>	<i>147</i>

7. Autoetički zaključak. Re- i kom- 148

ČETVRTI DIO

<i>Socioetika</i>	<i>151</i>
-------------------------	------------

1. Etika zajednice 153

<i>Demokratski krug.....</i>	<i>155</i>
<i>Dvije univerzalnosti.....</i>	<i>157</i>

Dodatak: Problem kognitivne demokracije 158

PETI DIO

<i>Antropoetika.....</i>	<i>163</i>
--------------------------	------------

1. Prihvatiti ljudski položaj 165

<i>Prema planetarnom humanizmu.....</i>	<i>166</i>
---	------------

2. Planetarna etika	168
<i>Planetarni humanizam</i>	<i>168</i>
<i>Devet zapovijedi</i>	<i>169</i>
<i>Planetarna etika</i>	<i>173</i>
<i>Društvo-svijet?</i>	<i>173</i>
3. Regenerativni putevi	175
<i>Reforma/transformacija društva</i>	<i>176</i>
<i>Reforma duha/reforma obrazovanja</i>	<i>177</i>
<i>Reforma života</i>	<i>178</i>
<i>Moralna regeneracija</i>	<i>181</i>
<i>Doprinos reformirane znanosti</i>	<i>182</i>
<i>Permanentna komplementarnost reformi</i>	<i>184</i>
4. Etička nada: metamorfoza	187
<i>Etički zaključci</i>	<i>193</i>
1. O zlu	195
<i>Zlo života</i>	<i>197</i>
<i>Čovječanstvo zla</i>	<i>198</i>
2. O dobru	205
<i>Kompleksna misao i etika: povezanost</i>	<i>205</i>
<i>Kompleksnost etike</i>	<i>206</i>
<i>Krhkost etike</i>	<i>207</i>
<i>Skromnost etike</i>	<i>208</i>
<i>Regeneriranje</i>	<i>209</i>
<i>Nada/beznađe</i>	<i>210</i>
<i>“Muss es sein? Es muss sein!”</i>	<i>211</i>
<i>Etika otpora</i>	<i>213</i>
<i>Etički cilj</i>	<i>214</i>
<i>Etička vjera</i>	<i>215</i>
Pogovor	216
Glosar	223

Zahvale

Rad na ovoj knjizi započeo sam još 2001., ali njezinu konačnu verziju završio sam u siječnju 2004. u Hodenc-l'Évêqueu.

Tijekom rada na knjizi uživao sam permanentnu pomoć svoje asistentice Catherine Loridant, koja je ne samo obavljala sve praktične poslove vezane uz knjigu, nego je također i iznosila svoje primjedbe i razmišljanja u različitim fazama njezinog nastanka.

U rukopis, koji sam intimno prozvao “Mac’uskript” (jer je nastao na mom Macintoshu), uvrstio sam kritike i prijedloge svoga nezaobilaznog i vjernog prijatelja Jean-Louisa Le Moignea. I kod ove knjige, kao i kod *L’Humanité de l’humanité*, Jean Tellez pomogao mi je čitanjem svih njezinih verzija, obavivši i posljednju korekturu, te svojim stručnim savjetima, svojom širokom kulturom i pozornošću kako u razvijanju ideja, tako i u njegovanju pojedinosti.

Naposljedku, želim zahvaliti i Jean-Claudeu Guillebaudu, lektoru izdavačke kuće Seuil, i njegovoj pomoćnici Flore, za njihovu svestranu pomoć, Valérie Gautier, za ideju naslovnice u skladu s mojim željama, i Jean-Claudeu Baillieulu, koji je imao posljednju riječ na mom Mac’uskriptu.

Njihova pomoć bila mi je tim dragocjenija što sam rad na ovoj knjizi morao završiti u za mene iznimno teškim okolnostima. Svima njima izražavam srdačnu zahvalnost.

Uvod

U pet dosad objavljenih svezaka *Metode* govorio sam o načelima kompleksne spoznaje i nastojao pokazati da je ona danas životno potrebna svakom pojedincu i cjelokupnoj zajednici.

Ovdje nastavljam s takvim promišljanjima koja me navode da поближе razmotrim pojmove dobra, mogućeg, potrebnog, ali i pojma same etike. Etika ne može zaobići probleme kompleksnosti. A to me navodi da поближе ispitam odnos između spoznaje i etike, znanosti i etike, politike i etike, ekonomije i etike.

Naša kultura nije sposobna ne samo rješavati te probleme, nego ih nije sposobna ni postaviti u svoj njihovoj širini, dubini i kompleksnosti. Kriza naše kulture, međutim, potiče nas na određeno sazrijevanje, a to sazrijevanje proizvodi vrenje i prve začetke regenerativne misli.

Često pokušavamo praviti razliku između etike i morala. Tako kažemo “etika” kada želimo označiti jedno nadindividualno ili metaindividualno gledište, a “moral” kada se želimo postaviti na razini odlučivanja i djelovanja pojedinaca. Ali individualni moral ovisi implicitno ili eksplicitno o etici. Etika presušuje i prazni se bez individualnih morala. Ta su dva pojma nerazdvojna i katkad se preklapaju; u tom slučaju možemo ravnopravno upotrebljavati bilo jedan, bilo drugi pojam.

U tom smislu, shvatit ćemo kompleksnu etiku kao metagledište koje sadrži razmišljanje o temeljima i načelima morala.

PRVI DIO

Misao etike i etika misli

I. Misao etike

Nemoguće je govoriti o etici.

Wittgenstein

Etika [...] ostaje problematična, tj. ona postavlja problem koji navodi na razmišljanje.

Kostas Axelos

Subjektivna potreba

Etika nam se nužno javlja kao moralna potreba.

Njezina nužnost proizlazi iz jednog unutarnjeg izvora pojedinca, koji osjeća poriv dužnosti u svom duhu. Ona također proizlazi i iz jednog vanjskog izvora, koji čine kultura, vjerovanja i norme jedne zajednice. Osim toga, postoji nedvojbeno i jedan stariji izvor, proizašao iz žive organizacije, koji se prenosi genetski.

Ta tri izvora međusobno su povezana kao da među njima postoji jedan zajednički podzemni temelj. Kao što smo vidjeli¹, tri elementa, pojedinac-društvo-vrsta, nerazdvojno su povezana u trojstvo. Ljudsko biće je u samoj svojoj autonomiji sto posto biološko i istodobno sto posto kulturno. Ono je hologramska točka koja sadrži cjelokupnost (vrste, društva) iako ostaje potpuno zasebno. Ono sadrži u sebi genetsko naslijeđe i u isto vrijeme *imprinting*² i normu jedne kulture³.

1 Edgar Morin, *La Méthode 5: L'Identité humaine*, Seuil, Pariz 2001., bibl. Points, str. 55.

2 Vidjeti Glosar, str. 216.

3 Vidjeti Glosar, str. 216.

Biološki, individualni i društveni izvor ne možemo izolirati jedan od drugoga, ali ih možemo razlikovati. Ta tri izvora nalaze se u središtu pojedinca, u samoj njegovoj kvaliteti subjekta. Ovdje mislim ponajprije na koncepciju subjekta koju sam svojedobno bio razradio, a koja vrijedi za svako živo biće. Biti subjekt znači autoafirmirati se smještanjem u središte vlastitog svijeta, što doslovno izražava pojam egocentrizma.

Ta autoafirmacija sadrži jedno načelo isključivanja i jedno načelo uključivanja. Načelo isključivanja znači da ništa osim sebstva ne može zauzimati egocentrično mjesto u kojem se mi izražavamo našim Ja. Tako jednojajčani blizanci mogu imati sve zajedničke osobine, ali ne i isto Ja. Načelo isključivanja je izvor egoizma koji može ići dotle da sve žrtvuje sebi, i čast, i obitelj, i domovinu. Ali subjekt nosi u sebi, na antagonističan i proturječan način, načelo uključivanja koje mu omogućuje da uključi svoje Ja u jedno Mi (u ljubavni par, obitelj, domovinu ili stranku), i da također uključi u sebe to Mi, što uvodi Mi u njegovo središte svijeta. Načelo uključivanja očituje se gotovo od samog rođenja subjekta u porivu vezivanja za blisku osobu. Ono može dovesti do vlastitog žrtvovanja za svoje bližnje, za svoju zajednicu ili za voljeno biće. Načelo isključivanja osigurava jedinstven identitet pojedinca, načelo uključivanja uklapa Ja u odnos s drugim, u njegovo biološko podrijetlo (roditelje, djecu, obitelj), u njegovu sociološku zajednicu. Načelo uključivanja je prirodeno, isto kao kod ptičice koja izlazi iz jajeta i slijedi svoju majku. Drugi je naša unutarnja životna potreba.

Tako se sve odvija kao da svaki pojedinac-subjekt sadrži u sebi dvostrukom softver, jedan koji upravlja sferom "za sebe", drugi koji upravlja sferom "za nas" ili "za drugog". Ili, jedan koji upravlja egoizmom, drugi koji upravlja altruizmom. Naše egocentrično zatvaranje čini nam drugog strancem, dok ga naše altruističko otvaranje čini bratom. Egocentrično načelo nosi u sebi mogućnost suparništva i antagonizma u odnosu na sebi sličnog, pa čak i na brata, i navodi Kaina na ubojstvo. U tom smislu subjekt nosi u sebi smrt drugog, dok u obrnutom smislu nosi ljubav za drugog. Neki pojedinci su više egoisti, neki su više altruisti, i općenito svaki od njih alternira između egoizma i al-

truizma. Altruistički softver može nas polarizirati na Mi, bilo u biološkom smislu riječi (djeca-roditelji), bilo u sociološkom smislu riječi (domovina, stranka, religija); napokon, može nas i posvetiti jednom voljenom Ti. Ovisno o trenutku, i ovisno o okolnostima, pojedinac-subjekt mijenja softverske aplikacije, pa egocentrizam može potisnuti altruizam, a altruizam može nadvladati egocentrizam. Katkad se posvećujemo isključivo sebi, a katkad drugima, našima. Svatko živi za sebe i za drugog na dijaloški način, tj. na komplementarni i na antagonistički način istodobno. *Biti subjekt znači objedinjavati egoizam i altruizam.*

Svaki pogled u etiku mora spoznati vitalni karakter egocentrizma kao i temeljnu mogućnost razvijanja altruizma.

Svaki pogled u etiku mora uzeti u obzir da se njezina potreba proživljava subjektivno. Iako ne postoji nikakav obred, kult ili religija u osjećaju dužnosti koju osjeća jedan laicizirani pojedinac, subjektivna specifičnost dužnosti daje joj aspekt blizak onom mističnom; dužnost proizlazi iz određene vrste stvarnosti koja je iznad objektivne stvarnosti, a čini se da ona ovisi o jednom svetom porivu. Dužnost se nameće snagom onog tipa opsjednutosti koji nas vodi pod vlast jednog boga ili jedne ideje. Ta dva karaktera, mistični i posesivni, kao da proizlaze iz neke nevidljive vjere.

Možda je mistični, sveti i fideistički aspekt koji dužnost sadrži naslijeđe religijskog utjecaja etike. Možda aspekt kvaziopsjednutosti dolazi od onog starijeg, i dubljeg, trostrukog bioantroposociološkog izvora. Vjera prirodna dužnosti koju čovjek osjeća iznutra, u slučaju kada etika nema više vanjske temelje, vjera je u samu etiku. Vjera koja je, da se poslužimo ovdje pojmom “vrijednosti”, vjera u vrijednosti kojima nas ona zavjetuje. Vjera koja poput svake moderne vjere može sadržavati u sebi sumnju.

Steven Ozment smatra da je humanizam u vrijeme glasovite parole “Sloboda, jednakost, bratstvo” imao mističan, a ne racionalan izvor⁴; ovu tezu trebalo bi po mome mišljenju proširiti u smislu da

4 Steven Ozment, *Mysticism and Dissent*, Yale University Press, New Haven & London 1973.

taj humanizam sadrži simbiozu racionalnosti (univerzalnosti) i jedne gotovo mistične vjere. Ne možemo ukloniti ni racionalnu ni mističnu komponentu etičkog univerzalizma, nego možemo samo istaknuti komponentu vjere koju on sadrži: tako ja zapravo imam vjeru u slobodu, vjeru u bratstvo.

Etička povezanost

Svaki pogled u etiku mora zamijetiti da je moralni čin individualni čin povezivanja: povezivanja s drugim, povezivanja s jednom zajednicom, povezivanja⁵ s jednim društvom i, u konačnici, povezivanja s ljudskim rodом.

Tako postoji individualni izvor etike koji se nalazi u načelu uključivanja, koje uključuje pojedinca u jednu zajednicu (Mi), koje ga usmjerava prema prijateljstvu i ljubavi, koje ga vodi prema altruizmu, i koje ima vrijednost priključivanja (*Anschlusswert*). Istodobno postoji i društveni izvor, koji počiva u normama i pravilima koja navode pojedince na solidarno ponašanje ili im ga nameću. Postoji nešto poput već uspostavljenog sklada koji tjera pojedince da se uklope u etiku solidarnosti unutar jedne zajednice i koji tjera društvo da pojedincima nametne etiku solidarnosti. Tako bi se moglo reći da je moral "prirodan" ljudskom biću jer je u skladu s prirodom pojedinca i s prirodom društva. Ali tu tvrdnju treba korigirati budući jer i pojedinac i društvo imaju dvostruku prirodu: kod pojedinca postoji snažno egocentrično načelo koje ga tjera na egoizam, dok je društvo prožeto suparništvima, nadmetanjem i borbama između egoizama, a i sama njegova vlast može biti obilježena egoističnim interesima. Društva ne uspijevaju nametnuti svoje etičke norme svim pojedincima, a pojedinci mogu usvojiti etičko ponašanje samo ako zauzdaju svoj egoizam. Taj problem postaje izražen u vrlo kompleksnim društvima u kojima je de-integracija solidarnosti nerazdvojiva od razvoja individualizma.

Izvori etike prirodni su i po tome što su stariji od čovječanstva, u smislu da je načelo uključivanja sadržano već u biološkoj autodruš-

5

Vidjeti Glosar, str. 216.

tvenoj organizaciji pojedinca i prenosi se putem genetskog pamćenja.⁶ Društva sisavaca su solidarna i istodobno rivalska; u njima nalazimo i konfliktna sučeljavanja egocentrizama i solidarnost u odnosu na vanjske neprijatelje. Ta su društva solidarna kad je riječ o lovu na plijen ili o borbi protiv grabežljivaca, a rivalska kad je riječ o borbi mužjaka za prevlast, dominaciju i posjedovanje ženki. Pojedinci su odani svome potomstvu, ali katkad su u stanju jesti vlastitu djecu.

Ljudska društva razvila su i kompleksificirala taj dvostruki sociološki karakter: karakter *Gesellschaft* (odnos interesa i rivalstva) i karakter *Gemeinschaft* (zajedništvo). *Osjećaj zajedništva jest i bit će izvor odgovornosti i solidarnosti, koje su izvori etike.*

Zahvaljujući jeziku, etika zajednice postaje eksplicitna u arhaičnim društvima, sa svojim propisima, svojim tabuima i svojim mitom o zajedničkom pretku.

Kao što ćemo vidjeti u četvrtom dijelu knjige, etika zajednice u povijesnim društvima nametala se ljudskom duhu putem fizičke sile i interiorizirala psihičkim podčinjavanjem. Ona prva (policija, vojska) nameće strah od prisile, a ovo drugo se upisuje u ljudski mozak interiorizacijom zapovijedi koje je objedinila jedna religija obdarena svetom moći i vlašću divinizirane države. Propisi tog bicefalnog Nad-Ja utiskuju u ljudski duh norme dobra i zla, pravednog i nepravednog, i proizvode imperativ dužnosti. I sama pomisao na nepoštovanje dužnosti izaziva kod pojedinca osjećaj krivnje i straha. Tako je u zatvorenim društvima antike odnos poremećen na štetu pojedinca koji ne raspolaže moralnom autonomijom.

Moralna autonomija

Za pojavu relativno autonomne moralne svijesti bio je potreban razvoj individualnosti koji se sasvim jasno javlja u Ateni u 5. stoljeću prije Krista. Ovdje ću se poslužiti Jaynesovom metaforom o dvoko-

⁶ Edgar Morin, *La Méthode 2: La Vie de la Vie*, Seuil, Pariz 1980., 2. dio, 2. pogl.: "Auto-(géo-phéno)-organisation".

mornom umu.⁷ Jaynes smatra da je u teokratskim carstvima antičkog doba jedna komora mozga bila pod utjecajem područja vlasti i da je slijepo izvršavala njezine zapovijedi, dok je druga bila namijenjena privatnom životu. Te dvije komore nisu međusobno komunicirale. Individualni svijet (intelektualna i istodobno moralna svijest) javlja se kada dolazi do proboja između dviju komora; takav proboj izazvao je demokraciju u Ateni, u kojoj božica Atena ne vlada, nego samo štiti; upravljanje gradom u nadležnosti je građana koji koriste svoj duh za kritičko ispitivanje društvenog svijeta.

Tako je individualna moralna svijest ujedno i povijesna pojava proizašla iz kompleksnog razvoja trojnog odnosa između pojedinca/vrste/društva.

Svijest pridonosi povezivanju između pojedinca/društva/vrste unatoč suprotnostima i antagonizmima između tih triju pojmova i prevladava do određene mjere te antagonizme. Ona ponovno uključuje individualni duh, na jednoj višoj razini, u taj trojni krug. Postoji kompleksnost, tj. suparništva i antagonizmi u odnosu pojedinac/društvo/vrsta, i ta se kompleksnost razvija u društvima koja sadrže mnoge različitosti i individualne autonomije. Povijesna društva doživljavaju poremećaje, zatajenja, *fading*, između tih triju elemenata etike. Javljaju se antagonizmi između etikâ pojedinačnih grupa i etike koja obuhvaća jednu društvenu cjelinu, između imperativa ljubavi za brata i imperativa poslušnosti državi (Antigona i Kreont), između etike zatvorene zajednice i univerzalističke etike ljudske zajednice. Autonomizacija ljudskog duha omogućuje filozofu da prevlada etiku zajedništva, ali da je i dalje poštuje; to prevladavanje moguće je u istočnim i zapadnim antičkim mudrostima. Univerzalizacija etike za svako ljudsko biće, bez obzira na njegov identitet, početak će tek s velikim transkulturnim religijama kao što su budizam, kršćanstvo, islam i na kraju europski humanizam, ali taj univerzalizam bit će ograničen, manjkav i slab i neprestano će ga potiskivati vjerski fanatizmi i nacionalni etnocentrizmi.

⁷ Julian Jaynes, *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind*, Houghton Mifflin, Boston 1976.

Razvoj individualne moralne svijesti i razvoj etičkog univerzalizma međusobno su povezani.

Etička modernost: veliki poremećaji

Novi vijek proizveo je velike etičke poremećaje i prekide u trojnom odnosu pojedinac/društvo/vrsta.

Laicizacija društva oduzima etici društva snagu vjerskog imperativa. Dakako, moderna nacija nameće svoj vlastiti kult i vlastite svete imperative u vrijeme rata kad je domovina u opasnosti, ali u vrijeme mira sve više jačaju razni oblici suparništva, nadmetanja i egoistične tendencije. Dakako, planetarna era koja se otvara nastupom novog vijeka i laiciziranog humanizma, potiče sve više razvoj jedne meta-komunitarne etike u prilog svakog ljudskog bića bez obzira na njegov etnički, nacionalni, vjerski i politički identitet. Kantova etika unapređuje univerzalnu etiku koja teži biti iznad pojedinačnih sociocentričnih etika. Sloboda, jednakost, solidarnost, istina i dobrota postaju vrijednosti koje same po sebi zaslužuju intervenciju, pa čak i upletanje u društveni život, a zatim i širenje u međunarodni život. Ali takvi oblici razvoja ostaju manjinski i marginalni.

Novi vijek donio je razvoj autonomne politike, autonomne ekonomije, autonomne znanosti i autonomne umjetnosti, koje razbijaju globalnu etiku kakvu je nametala srednjovjekovna teologija. Jasno da politika nije vodila računa o etici. Ali nakon Machiavellija etika i politika su se i službeno razjedinile oko pitanja koncepcije po kojoj se Vladar (upravljatelj) mora voditi društvenom korisnošću i učinkovitošću, a ne moralom. Jasno da ekonomija sadrži etiku poslovanja, i da se svakako treba držati zaključenih ugovora, ali ona slijedi imperativ profita koji vodi prema instrumentalizaciji i eksploataciji drugih ljudi. Moderna znanost utemeljila se na razdvajanju objektivnog suda i subjektivnog suda, tj. između spoznaje s jedne strane i etike s druge. Etika spoznaje radi spoznaje, kojoj se ona pokorava, ne vodi računa o teškim posljedicama koje danas izazivaju moćne sile smrti i manipulacije što ih potiče napredak znanosti. Tehnički razvoj, nerazdvojiv od

znanstvenog i ekonomskog razvoja, omogućio je prevelik razvoj instrumentalne racionalnosti, koja se može upotrijebiti u svrhu krajnje nemoralnih ciljeva. Napokon, umjetnosti su se malo-pomalo oslobodile od zadaće poučnih ciljeva i odbijaju svaku etičku kontrolu. Sve te aktivnosti sigurno zahtijevaju minimum profesionalne etike, ali one samo u iznimnom slučaju sadrže jednu moralnu preokupaciju.

Uska specijalizacija poslova i birokratska kompartmentizacija na svim područjima života nastoje zatvoriti pojedince u jedno zasebno i zatvoreno polje stručnosti i na taj način rascjepkati i oslabiti odgovornost i solidarnost, što nam među ostalim pokazuje i slučaj sa zaraženom krvi iz 1982. i ljetne vrućine iz 2003. u Francuskoj.

Kako je dobro uočila Anna-Maria Battista⁸, “svaka dublja veza između pojedinca i kolektiva s ciljem moralnog usavršavanja – individualnog ili kolektivnog – definitivno je prekinuta”. Tugendhat je to rekao drukčije: “Moralna svijest uzmiče pred parceliziranom stvarnošću kapitalizma, birokracije i država.”⁹

Etički individualizam

Razvoj individualne autonomije donio je istodobno i autonomizaciju i privatizaciju etike. Etika je naime razmjerno laicizirana i individualizirana i, sa slabljenjem odgovornosti i solidarnosti, dolazi do razilaženja između individualne etike i etike države. Biblija morala, koju su činili “dobri običaji”, gotovo je u potpunosti iščezla, o čemu svjedoči razvoj prava.¹⁰ Dobri običaji tjeraju pojedince da poštuju konformističke norme (moralna osuda preljuba, razvrata, homoseksualnosti itd.), a njihovo nazadovanje povezano je s priznavanjem individualnih oblika ponašanja koji su se nekada osuđivali kao devijantni ili štetni.

⁸ A.-M. Battista, “Morale privée et utilitarisme politique en France au XVIIe siècle”, u *Le Pouvoir et la raison d'État*, ur. C. Lazzeri i O. Reynié, PUF, Pariz 1997., str. 208.

⁹ Ernst Tugendhat, *Conférences sur l'éthique*, PUF, Pariz 1998., str. 291.

¹⁰ Vidjeti doktorsku disertaciju Bénédicte Lavaud-Legendre, *Les Bonnes Mœurs en droit privé contemporain*, nagrađenu 2004. cijenjenom Prix de la Recherche i objavljenom u siječnju 2005. pri izdavaču PUF, u bibl. *Partage du savoir*, pod naslovom *Où sont passées les bonnes mœurs?*